

πολλὰς ἐπόψεις, καθὸ μεθοδικώτερον, ἐπιστημονικώτερον· συντεταγμένον καὶ σχετικῶς ὀλιγώτερα τῶν ἄλλων περιέχον λάθη ἐπιστημονικά. Τὰ λάθη ταῦτα, καὶ περ οὐχὶ εὐάριθμα καὶ πολλὰ ἐξ αὐτῶν οὐχὶ μικρά, ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ παρίδωμεν, ὑποδεικνύοντες τῷ συγγραφεὶ τὴν δυνατὴν αὐτῶν διόρθωσιν, ἐὰν διὰ τοῦ πονήματος τούτου ἐξεπληροῦντο οἱ λοιποὶ τοῦ ἀγῶνος ὅροι. Δυστυχῶς ὅμως δὲν ἔχει οὕτω· διότι ὁ συγγραφεὺς παραβαίνει ἄντικρυς δύο τῶν οὐσιωδέστερων ὅρων τοῦ ἀγῶνος, τὸν τοῦ ποσοῦ δῆλον ὅτι καὶ τὸν τῆς γλώσσης. Καὶ ὡς πρὸς τὸ πρῶτον λέγομεν μετὰ πεποιθήσεως ὅτι τὸ ἔργον ἐκτυπούμενον ὑπερβαίνει τὰ 45 τυπογραφικὰ φύλλα, ὃ ἐστὶ ὑπερβαίνει καὶ τὸ διπλάσιον τοῦ ὑπὸ τοῦ ἀγῶνος ὀριζομένου ποσοῦ. Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον δὲ πειθόμεθα ὅτι ἡ γλώσσα, ἣν μετεχειρίσθη ὁ συγγραφεὺς, εἶναι ἥκιστα εὐληπτος, ἐν πολλοῖς δὲ τόσον συνοπτικὴ, στρυφνὴ καὶ δυσνόητος, ὥστε φρονοῦμεν ὅτι καθίσταται οὐ μόνον τῷ λαῷ καὶ τοῖς ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις φοιτῶσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς τῶν ἀνωτέρων ἐκπαιδευτηρίων μαθηταῖς, ἴσως δὲ καὶ αὐτοῖς ἔτι τοῖς δημοδιδασκάλοις ἀκατάληπτος· ὥστε ὁ συγγραφεὺς παραβαίνει τὸ 4ον ἄρθρον τῆς προκηρύξεως, ὃπερ ἐπὶ λέξει ἔχει οὕτω·

«Ἄρθ. 4. Τὰ βιβλία ἀνάγκη νὰ γραφῶσι καλῶς ἐν γλώσση καθαρῆς οὐσῆ, ὁμαλῆ καὶ ἀπλῆ, ὥστε νὰ ᾧσι καταληπτὰ καὶ εἰς τοὺς πολλοὺς καὶ εἰς τοὺς μαθητεύοντας παῖδας.»

Ἐκ τούτων λοιπὸν ἐξάγεται ὅτι οὐδὲ τὸ πόνημα τοῦτο κρίνεται κατάλληλον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἀγῶνος. Ἀναγράφοντες δὲ κατωτέρω τινὰ τῶν ἐπιστημονικῶν σφαλμάτων τοῦ βιβλίου, ὡς καὶ δείγματα τινὰ τοῦ δυσνόητου τῆς γλώσσης αὐτοῦ, ἐπιλέγομεν ὅτι καλὸν ἤθελεν εἶσθαι ὅπως ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἐν λόγῳ πονήματος, λαμβάνων μὲν ὑπ' ὄψιν τὰς παρατηρήσεις ἡμῶν καὶ διορθῶν τὰ κακῶς κείμενα, διευκρινίζων δὲ τὰ ἀσαφῆ, καταστήσῃ τὸ βιβλίον τοῦ χρήσιμον εἰς μαθητὰς ἀνωτέρων ἐκπαιδευτηρίων καὶ ἀνθρώπους ὑπὲρ τοὺς πολλοὺς διανοητικῶς ἀνεπτυγμένους.

—Ἐν σελ. 1ῃ λέγει ὅτι «Γεωλογία λέγεται ἡ ἐπιστήμη, ἣτις στρέφεται περὶ τὴν γνῶσιν τῆς παρούσης καταστάσεως καὶ συστάσεως τῆς γῆς.» Ὁ ὀρισμὸς δὲν εἶναι ἀκριβής· διότι ὄφειλε νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ γεωλογία ἀσχολεῖται περὶ τὴν γνῶσιν τῆς συστάσεως καὶ τῶν μεταβολῶν τῆς Γῆς, αἵτινες κατέστησαν αὐτὴν οἷα εἶναι σήμερον—Αὐτόθι: ἀποκαλεῖ τὸ ὕψος τῆς ἀτμοσφαιρας, «πυκνότητα τῆς ἀτμοσφαιρας.» Ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν § 46 ὀνομάζει πυκνότητα τοῦ ἠφαιστείου τὴν κατ' ὄγκον αὕξησιν αὐτοῦ.—Ἐν § 46ῃ δὲν ἀναφέρει παντάπασιν ὅτι τὰ χαρακτηρίζοντα τὸ ἄνω κρητιδικὸν στρώμα εἶναι ἐχινόδερμα—Ἐν ταῖς § 2, 3 καὶ 4 τῆς ὀρυκτολογίας

ἀπαριθμῶν τὰς ιδιότητες τῶν σωμάτων, ἐν παρόδῳ μόνον θίγει τὸ περὶ σχήματος τῶν μετάλλων, ὅπερ ἄτοπον· οὐδαμοῦ δὲ ἀναφέρει τὸ εἰδικὸν βάρος, ὅπερ τυγχάνει ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων γνωρισμάτων τῶν σωμάτων.— Ἐν μὲν § 6ῃ λέγει «οἱ λίθοι εἶναι σώματα στερεὰ καὶ σκληρὰ στερούμενα τῆς εὐηλασίας καὶ τῆς εὐκαμψίας τῶν μετάλλων.» Ἐν δὲ § 13ῃ λέγει «οἱ λίθοι εἶναι μίγμα γαιῶν καὶ μετάλλων.» Πρὸς τί δύο δοξασμοὶ διάφοροι;— Ἐν § 32ῃ ἀποκαλεῖ τὸν *Χαλκηδόριον* λίθον *Καρχηδόριον*.— Ἐν § 33ῃ λέγει «ὁ τετμημένος ἀδάμας, ὅστις θεωρεῖται ὡς ὁ ὠραιότατος . . . διακρίνεται ὑπὸ τὸ ὄνομα βριλλάντιον, ἀνήκει δὲ εἰς τὸ σέμμα τῆς Γαλλίας κτλ.» Γνωστὸν ὅτι βριλλάντιον εἶναι λέξις γενικὴ χαρακτηρίζουσα τοὺς ἀδάμαντας, τῶν ὁποίων ἡ κορυφή δὲν ἀπολήγει εἰς ὄξύ· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἴσως παραδρομή.— Ἐν § 49ῃ ὁμιλῶν περὶ τῶν συνθέσεων τοῦ μολύβδου λέγει ἀτόπως ὅτι αἱ συνθέσεις τῶν συνθέσεων αὐτοῦ εἶναι τὸ κιννάβαρι· καὶ κατωτέρω ἐν § 52ῃ λέγει ὅτι «ὁ ὑδράργυρος ἐνούμενος μετὰ τοῦ θείου παρέχει τὸ κιννάβαρι, ὅπερ ὀρθόν.— Ἐν § 52ῃ λέγει «τὰ κράματα τοῦ κασσιτέρου παρέχουσι καὶ τὸν λευκοσίδηρον (τενεκέν).» Ἐνῶ ὁ λευκοσίδηρος δὲν εἶναι κράμα, ὡς λ. χ. τὸ κασσιτέρωμα τῶν κατόπτρων, ἀλλ' ἔλασμα σιδήρου ἐπιεκαλυμμένον ὑπὸ λεπτοῦ στρώματος χυτοῦ κασσιτέρου.— Ἐν § 3ῃ τῆς Ζωολογίας, ἐκ τῶν ἀδένων μόνον τὸ ἦπαρ καὶ τοὺς σιαλογόνους ἀδένους ἀναφέρει, οὐδὲν δὲ περὶ παγκρέατος.— Ἐν § 34ῃ λέγει «Εἰς τὸν ἄνθρωπον ὑπάρχει καὶ ἄλλο σύστημα νευρικὸν τὸ συμπαθητικὸν νεῦρον.» Ἀλλὰ τὸ συμπαθητικὸν νεῦρον ὑπάρχει εἰς πάντα τὰ σπονδυλωτὰ καὶ εἰς τὰ τελειότερα τῶν ἀσπονδύλων.— Ἐν § 40ῃ λέγει «τὸ κροταφικὸν ἄστουν, ὅπερ καλεῖται λιθῶδες» ἐν ᾧ τὸ καλούμενον λιθῶδες εἶναι μέρος τοῦ κροταφικοῦ ὄστου.— Ἐν § 41ῃ λέγει «οἱ βολβοὶ πληροῦνται ὑγρῶν διαφανῶν καὶ ἀνισοπύκνων, διὰ τῶν ὁποίων ἀντανακλᾶται τὸ φῶς· ἐνῶ ἔπρεπε νὰ εἴπη θλάται· διότι περὶ θλάσεως πρόκειται, οὐχὶ δὲ περὶ ἀντανακλάσεως.— Ἐν § 53 περιγράφων τὰ τρωκτικὰ λέγει «οἱ ὀδόντες αὐτῶν ἀποτρίβονται ἔσωθεν καὶ πάλιν ἀυζάνουσιν», ἀλλὰ τοῦτο μόνον εἰς τοὺς κοπτήρας αὐτῶν συμβαίνει.— Ἐν § 14 λέγει «Ἡ ἀναπνοὴ τῶν ἀρθρωτῶν τῶν ζώντων ἐν τῷ ἀέρι γίνεται διὰ τραχειῶν ἢτοι πνευμονικῶν σάκκων,» ἀλλ' ἄλλο τραχεῖαι καὶ ἄλλο πνευμονικοὶ σάκκισι.— Ἐν § 77 τοὺς ἰούλους καλεῖ σαρανταπόδα· ἐνῶ σαρανταπόδα καλεῖ ὁ λαὸς τὰς σκολοπένδρας.— Ἐν § 82 λέγει περὶ τῶν μαλακίων ὅτι «τὸ σῶμα των ὅτε μὲν εἶναι γυμνόν, ὅτε δὲ καλύπτεται ὑπὸ διθύρων κογχῶν» ἐνῶ τὰ πλεῖστα τῶν γαστεροπόδων· οἷον ἔλικες, πορφύραι κτλ. εἶναι μονόθυρα.— Ἐν § 104 τὴν κλάσιν τὴν ἔχουσαν τοὺς ἀνθήρας διακεκριμένους ὀνομάζει

«κορυσανθηρίαν» ἀγνοῶν φαίνεται ὅτι ἡ λέξις γίνεται ἀπὸ τοῦ χωρὶς καὶ ἀνθήρ. — Ἐν § 9ῃ τῆς μετεωρολογίας λέγει ὅτι «ἡ χάλαζα εἶναι ὁ πρόδρομος τῶν θυελλῶν, τὰς ὁποίας ὁμῶς οὔτε συνοδεύει οὔτε ἀκολουθεῖ» ἀλλ' εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ χάλαζα πίπτει ἐνίοτε καὶ διαρκούσης τῆς θυέλλης κτλ.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐκ τῶν ἐπιστημονικῶν τοῦ βιβλίου τούτου ἀμαρτημάτων. Ἴδου δὲ καὶ τινὰ δείγματα τοῦ ἀκαταλλήλου τῆς γλώσσης. — Ἐν § 2ῃ τῆς Γεωλογίας λέγει «ἡ Γῆ εἶναι ῥοώδης.» Ἐν § 12ῃ λέγει «ὑφάλους κινδυνώδεις εἰς τοὺς ναυτίλους» Ἐν § 19ῃ λέγει «Οἱ ἀτμοί, οἵτινες προηγοῦνται τῆς ἐκρήξεως, συνίστανται ἐξ ὕδατος καὶ διαφόρων ἀερίων, χλωρυδρικοῦ ὀξέος, θειοῦχου ὀξέος, θειοῦχου ὑδρογόνου, καὶ ἀνθρακικοῦ ὀξέος....καὶ... τὰ στερεά... εἶναι ἐν γένει ἔνυδρα χαλικινοῦχα καὶ ἄλατα.» Πάντες οὗτοι οἱ ὄροι ἐκφέρονται ἄνευ οὐδεμιᾶς εἴτε προηγουμένης εἴτε ἐπομένης ἐξηγήσεως. Προσθετέον δὲ ὅτι εἶναι καὶ ὅλως περιττοὶ εἰς βιβλίον, περὶ οὗ ὁ ἀγὼν οὗτος. — § 20ῃ «Τοφιῶνες κισσηρώδεις.» — § 40 «Περμικὸν ἢ περνητεῦον» ἄνευ ἐξηγήσεως. Ὡς καὶ κατωτέρω οἱ ὄροι «Ἡώκαινον, μειόκαινον, πλειόκαινον» καίπερ λέξεις ἑλληνικάι, εἰσὶν ἀκατάληπτοι εἰς τοὺς Ἕλληνας τοὺς μὴ ἀσχοληθέντας περὶ τὴν Γεωλογίαν. — Ἐν § 11ῃ τῆς ὀρυκτολογίας λέγει «τὸ ὀξυγόνον ἐν καθαρᾷ καταστάσει ἀναπνεόμενον φέρει ὑπερδραστικότητα.» — § 30 Ἡ λάβα καὶ ὁ βασάλτης ἔχουσι χρῶμα ὄρφνιον. — Οὕτω καὶ αἱ ἐξῆς λέξεις αἰ ἀπαντιῶσαι ἐν τῇ βοτανικῇ αὐτοῦ ἐκφέρονται ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐξηγήσεως: μίσχος, λείριον, κίχκινον ἔλαιον, ἄρκευθος, μύκητες, πύκασις σκιάδων, δρύπα, χέδρωψ, μετουσίωσις καὶ ἀφομοίωσις (αἱ δύο τελευταῖαι ἀπαντιῶσιν ἐν ὀρισμῶ), στέρνον, πλευραί, σπονδυλικὴ στήλη, (πρὶν ἢ προταχθῆ ἢ περιγραφῆ τοῦ σκελετοῦ), βράγχια, κόνικλος, ἔστριξ, στεγανόποδα ἢ νευστικά, τὰ τήθεα κτλ. κτλ. — Ἐν ταῖς § 21ῃ καὶ 25ῃ. Ἡ ἐξήγησις τῶν τροπικῶν καὶ τῆς ἐκλειπτικῆς λίαν δυσνόητος. — Ἐν § 35 τῆς Ἀστρονομίας λέγει «Ἡ τροχιά τῆς Σελήνης ἔχει βορείαν καὶ νοτίαν ἀπόκλισιν, τέμνει δὲ τὴν ἐκλειπτικὴν ὑπὸ γωνίαν 5°, 9 εἰς δύο σημεῖα ὀνομαζόμενα δεσμοί.» Τίς τῶν παίδων ἢ τῶν πολλῶν δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὴν περὶ ἐκλείψεων ταύτην φράσιν; ἢ τὴν ἐξῆς ἐν § 5ῃ τῆς Μετεωρολογίας, ἔνθα ὁμιλῶν ὁ συγγραφεὺς περὶ βροχῆς λέγει «Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι ἡ μίξις δύο κεκορεσμένων μερῶν τοῦ ἀέρος διαφόρου θερμοκρασίας ἀνάγκη νὰ ἐπιφέρῃ ἐν τῇ προκυπτούσῃ μάζῃ τὸν χωρισμὸν τῆς ὑγρασίας τῆς ἐν εἶδει βροχῆς.»

Αὕτη ἡ κρίσις τῆς ἐπιτροπείας περὶ τῶν εἰς τὸν παρόντα ἀγῶνα ἀποσταλέντων πονημάτων περὶ πρακτικῶν τεχνῶν καὶ περὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἴδωμεν νῦν τὴν κρίσιν αὐτῆς καὶ περὶ τῶν συγγραφῶν τῆς Καθηκοντολογίας.

Ὁ Ἑλληνικὸς Διδασκαλικὸς Σύλλογος προκηρύξας ἀγῶνα συγγραφῆς Καθηκοντολογίας διὰ τοὺς Ἑλληνόπαιδας καὶ τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν βεβαίως δὲν ἐπεδίωκε τὴν σύνταξιν κώδικος καθηκόντων συνειλεγμένον ἐκ τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς διαθήκης· διότι πᾶσα Κατήχησις περιέχει τοιοῦτον. Ἡ πρόθεσις τοῦ Συλλόγου ἦτο ὑψηλοτέρα. Ἀπῆτει ἔκθεσιν τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου στηριζομένην ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἠθικῆς. Καὶ αὕτη ἡ κατὰ Χριστὸν ἠθικὴ, ἐὰν θέλη νὰ ἐπιτύχη τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, τῆς μορφώσεως ἠθικοῦ φρονήματος, δὲν πρέπει νὰ προβάλλῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον σειρὰν ἐντολῶν ἀπηρτισμένην καὶ ἔξωθεν διδομένην, ἀλλὰ ὀφείλει νὰ γνωρίσῃ εἰς αὐτὸν τὸ χριστιανικῶς ἀγαθὸν ὡς τὸ γνησίως ἀνθρώπινον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀναγνωρίζει ἕκαστος ἑαυτὸν ἐν τῇ ἀληθῇ αὐτοῦ μορφῇ τῇ προκαλούσῃ τὴν ἀπόλυτον ἐπιδοκιμασίαν παντὸς ἀνθρώπου. Λοιπὸν ἔκθεσις τῶν ἀρχῶν τῆς ἠθικῆς καὶ τῶν ἐπὶ τούτων στηριζομένων καθηκόντων τοῦ ἀτόμου, εἴτε ὀρμωμένη ἀπὸ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, εἴτε ἀλλαχόθεν (διότι μὴ ὄρισας τι περὶ τούτου ὁ Σύλλογος ἀφῆκεν ἐλευθέρους ὡς πρὸς τοῦτο τοὺς διαγωνισθησομένους), ὑπὸ μορφὴν δημοτικὴν, σαφῆ καὶ ἀπλῆν, ἀποφεύγουσα κατὰ τὸ δυνατόν τὴν χρῆσιν φιλοσοφικῶν ὄρων, τὴν λίαν ὑψηλὴν ἀφαίρεσιν, τοὺς σχολαστικοὺς σχηματισμοὺς καὶ τὸν μεθοδολογικὸν ὄγκον, ἰδοὺ τὸ θέμα τοῦ ἀγῶνος.

Ἴνα κατορθώσῃ δὲ νὰ περιβάλλῃ εἰς τὴν ἠθικὴν μορφήν δημοτικὴν ὀφείλει ὁ πραγματευόμενος αὐτὴν ἐν πρώτοις νὰ ᾔῃ ἐντελῶς κύριος τοῦ ἀντικειμένου ἐν τῇ αὐστηρᾷ ἐπιστημονικῇ αὐτοῦ μορφῇ, νὰ γινώσκῃ ἀκριβῶς τὴν ἱστορίαν τῆς ἠθικῆς ἵνα δυνηθῇ ν' ἀποφύγῃ τὰς ὑφάλους, αἵτινες ὑπολανθάνουσιν εἰς τὴν πραγματείαν αὐτῆς, μάλιστα δὲ νὰ λάβῃ ἅπαντα τὰ προφυλακτικὰ μέτρα ἵνα μὴ προσaráξῃ εἰς τὸν σκόπελον, εἰς ὃν ναυαγοῦσιν αἱ πλεῖσται ἀπόπειραι τῆς ἠθικῆς πραγματείας. Ἐπειτα δὲ οὐ μόνον νὰ ἔχῃ τὴν ἱκανότητα νὰ παραστήσῃ τὸ ἀντικείμενον ἐν τῇ μορφῇ, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἀντελήφθη καὶ ἔμαθεν αὐτό, ἀλλ' ἔχων εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ ποικίλας ἐκφράσεις καὶ λεκτικοὺς τρόπους δι' ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, τὰς δὲ ιδέας αὐτοῦ λίαν εὐκινήτους, νὰ δύνηται ὀρμώμενος ἐκ διαφόρων σημείων νὰ καταντᾷ πάλιν εἰς τὸ αὐτὸ τέρας, τὸ ὁποῖον θέλει νὰ διασαφήσῃ.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἅς ἴδωμεν κατὰ πόσον αἱ τέσσαρες πραγματεῖαι, αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸ Γον θέμα τοῦ Νικοδημίου ἀγῶνος πληροῦσι τὰς προσδοκίας τοῦ Συλλόγου. Ἀρχόμεθα δὲ τῆς ἐξετάσεως ἀπὸ τῆς πραγματείας τῆς φερούσης ἐπιγραφὴν «Ἠθικὴ διηρημένη εἰς τετράδια δύο.»

Τῆς ὅλης πραγματείας προτάσσεται ὡς Α' μέρος συγκριτικὴ τις ψυχολογία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ζώων, ὡς Β' δὲ μέρος ἡ διαίρεσις τῆς ἠθικῆς. Περιττὸν θεωροῦντες νὰ ἐνδιατρίψωμεν εἰς τὰς ἐλλείψεις τῶν δύο τούτων μερῶν ὡς ἐπενσιωδῶν διὰ τὸ ὅλον μεταβαίνομεν εἰς τὸ Γ' μέρος, τὴν Καθηκοντολογίαν. Μετὰ σύντομον κοσμολογικὴν ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ μεταβαίνει ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ β' τμήματι τοῦ Α' κεφ. εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῶν ἰδιοτήτων τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀπόδειξις εἶναι ἡ ἐξῆς: «Ἄφοῦ ὁ Θεὸς ἐπλασε τὸν κόσμον εἶναι ἀνώτερος ἀπὸ ἡμᾶς. Ἄφοῦ εἶναι ἀνώτερος εἶναι καὶ τελειότερος. Ἄφοῦ εἶναι τελειότερος, θὰ εἴπη ὅτι πᾶν πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἔχομεν ἡμεῖς, εἶναι ἀτελὲς καὶ εἶναι τέλειον μόνον ἐν τῷ Θεῷ. Ἡμεῖς λοιπὸν ἂν εἴμεθα ἀγαθοὶ, ὁ Θεὸς εἶναι πανάγαθος· ἂν δίκαιοι, ὁ Θεὸς εἶναι δικαιοτάτος, ἂν ὑπάρχομεν δι' ὀλίγον καιρὸν, ὁ Θεὸς εἶναι αἰώνιος καὶ τέλος ὅ,τι ἀρετὴν ἔχομεν ἡμεῖς εἰς ὀλίγον ποσὸν, ὁ Θεὸς ἔχει ταύτην τελείαν καὶ ἐπομένως εἶναι πανάρετος.» Κατόπιν ἀποδεικνύεται ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν ὡς ἐξῆς. «Γνωρίζομεν ὅτι ἕκαστος πατὴρ προνοεῖ περὶ τῶν τέκνων του καὶ ὄχι μόνον ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι προνοοῦμεν περὶ τῶν τέκνων μας, ἀλλὰ καὶ τὰ ζῶα. Ὁ ἄνθρωπος τὸ τελειότερον τῶν ζώων, προνοεῖ καὶ τελειότερον περὶ τῶν τέκνων του· ὁ δὲ Θεὸς ὁ πατὴρ πάντων, ὅστις εἶναι ὁ τελειότατος, προνοεῖ ἀναγκαίως περὶ ἡμῶν καλλίτερον καὶ ἀπὸ τὸν ἀγαθὸν ἀνθρώπινον πατέρα. Ὡστε ὁ Θεὸς ἀναγκαίως προνοεῖ περὶ ἡμῶν καὶ περισσότερον ἀγαθοῦ πατρός.» Ἀποδειχθέντος λοιπὸν ὅτι «ὁ Θεὸς εἶναι πανάρετος μὲν πρὸς ἑαυτὸν, πανάγαθος δὲ ὡς πρὸς ἡμᾶς,» ἐξετάζει ὁ συγγραφεὺς ὁποῖοι πρέπει νὰ ἤμεθα ἡμεῖς αὐτόν. «Τὸν ἐνάρετον ἄνθρωπον, λέγει, σέβονται καὶ τιμῶσι τοῦλάχιστον οἱ καλοὶ. Ὄταν δὲ ὁ ἐνάρετος οὗτος εἶναι καὶ εὐεργέτης αὐτῶν, καὶ καλοὶ καὶ κακοὶ τὸν σέβονται. Ὁ Θεὸς εἶναι πανάρετος, αἱ δὲ εὐεργεσίαι αὐτοῦ ὑπερβαίνουν τὰς ἀνθρωπίνους εὐεργεσίας, διότι ὅλον τὸν κόσμον τὸν ἐπλασε χάριν ἡμῶν, ἄρα ὀφείλομεν νὰ τιμῶμεν αὐτόν καὶ νὰ ὑπακούωμεν εἰς τὰ προστάγματά του. Τὰ θελήματα δὲ ταῦτα τοῦ Θεοῦ εἶναι γεγραμμένα εἰς τὴν συνείδησιν ἡμῶν, ἡ δὲ συνείδησις μᾶς τὰ λέγει καθ' ἑκάστην ἡμέραν. Ἡ συνείδησις εἶναι γλῶσσα τοῦ Θεοῦ καὶ μᾶς ὀδηγεῖ πάντοτε εἰς τὴν ὠφέλειαν καὶ εἰς τὴν σωτηρίαν μας.» Ἐν δὲ

τῆ σημειώσει τοῦ κεφ. τούτου λέγει ὁ συγγραφεὺς ὅτι «εἰς τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν βλέπομεν ὅτι περιλαμβάνεται ὅλη ἡ ἠθικὴ.» Καὶ τῷ ὄντι ἐν αὐτοῖς ἐκτίθεται συντόμως ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ὅλη ἡ ἠθικὴ.

Ἐπίτηδες ἐπεμείναμεν εἰς τὸ κεφ. τοῦτο, διότι ἐν αὐτῷ κεῖται τὸ θεμέλιον τῆς ὅλης πραγματείας, διαφαίνεται δὲ καὶ ἡ διάστροφος μέθοδος τοῦ συγγραφέως. Ἡ ἠθικὴ στηρίζεται, λέγει ὁ συγγραφεὺς, ἐπὶ τῆς συνειδήσεως. Ἡ συνείδησις παρέχει ἄμεσον γνῶσιν τῶν θελημάτων τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ διὰ τί ὑποχρεοῦσιν ἡμᾶς ἀπολύτως τὰ θελήματα ταῦτα τοῦ Θεοῦ; διότι ἴσως ὁ Θεὸς ἐμφανίζεται ὡς παντοδύναμος; Ἀλλ' ἡ δύναμις δὲν ἐγγυᾶται περὶ τῆς ἀγιότητος τοῦ Θεοῦ, οὔτε ὁ συγγραφεὺς παραδέχεται τοιοῦτόν τι. Μόνη ἡ ἀγιότης τοῦ Θεοῦ δύναται νὰ ἐπιβάλη εἰς ἡμᾶς τὴν ἠθικὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ πράττωμεν συμφώνως τοῖς θελήμασιν αὐτοῦ. Πόθεν λοιπὸν γινώσκομεν τὴν ἀγιότητα τοῦ Θεοῦ; Ἐκ τούτου ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι τελειότερος ἡμῶν, πᾶσαν δὲ ιδιότητα ἡμῶν ἔχει ὁ Θεὸς εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμὸν. Ποίας δὲ ἀπολύτως ἐπαινετὰς ιδιότητας ἔχομεν ἡμεῖς; Ἴνα ἀπαντήσῃ ὁ συγγραφεὺς εἰς τοῦτο τὸ ἐρώτημα ἔπρεπε νὰ γινώσκῃ ἤδη ἀνεξαρτήτως τῆς ιδέας τοῦ Θεοῦ τίνες εἰσὶν αἱ ἀπολύτως ἐπαινεταὶ ιδιότητες, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἔπρεπε νὰ γινώσκῃ ἄλλοχόθεν τὴν ἠθικὴν. Ἄλλως, σκεπτόμενός τις ὅπως ὁ συγγραφεὺς, δύναται νὰ εἴπῃ. Πᾶν πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἔχομεν ἡμεῖς, εἶναι ἀτελὲς καὶ τέλειον μόνον ἐν τῷ Θεῷ. Ἡμεῖς εἴμεθα κακοὶ, ὁ Θεὸς εἶναι κάκιστος ἡμεῖς ἀδικοὶ, ὁ Θεὸς ἀδικώτατος. Ἐκ τούτων καταφαίνεται πόσον διαστρέφουσι τὴν φυσικὴν τάξιν τῶν πραγμάτων οἱ πειρώμενοι νὰ θεμελιώσωσι τὴν ἠθικὴν ἐπὶ τῆς φυσικῆς θεολογίας. Κατὰ τὴν αὐστηρὰν ἐπιστημονικὴν μέθοδον ἀνάγκη τὸναντίον ἡ ἠθικὴ νὰ θεωρῆται ὡς μία τῶν κυρίων βάσεων τῆς φυσικῆς θεολογίας οὐ μόνον διότι αἱ ἀρχαὶ τῆς ἠθικῆς εἶναι ἐναργεῖς καὶ ἀμέσως βέβαιαι, ἢ δὲ φυσικὴ θεολογία ἐποικοδομεῖται ἐπὶ λίαν περιπλόκων συλλογισμῶν, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ τελεία μὲν μορφοῦσι τῆς ιδέας τοῦ Θεοῦ ἀπαιτεῖ ἀπαρσιτήτως τὴν ἤδη προαποκτηθεῖσαν γνῶσιν τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν. Ὁ συγγραφεὺς λοιπὸν ἐπιχειρῶν νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἠθικὴν ἐπὶ τῆς θεολογίας περιπίπτει εἰς τὸ σφάλμα, τὸ ὁποῖον ἐν τῇ λογικῇ καλεῖται ὕστερον πρότερον.

Ἀφοῦ δὲ τὸ θεμέλιον τοῦ ὅλου εἶναι τοιοῦτον, περιττὸν κρίνομεν νὰ παρατηρήσωμέν τι περὶ τῆς ἀποδείξεως τῆς θείας προνοίας δι' ἧς ὑποβάλλεται εἰς τὸν Θεὸν ἀντὶ τῆς γνησίως ἀγάπης καθαρὸς νεπωτισμὸς, περὶ τῆς μηδὲν ἀποδεικνυούσης ἀνθρωποτελεολογίας, δι' ἧς καταδεικνύε-

ται ὅτι ὅλος ὁ κόσμος σκοπὸν ἔχει τὸν ἄνθρωπον, ὅτι ἐπομένως κατὰ τὸν συλλογισμὸν τοῦ συγγραφέως ὁ Θεὸς ἔπλασε τὸν φελλὸν, διὰ νὰ κατασκευάζωμεν πώματα ἐξ αὐτοῦ. Μόνον περὶ τῆς ἐπὶ ταύτης τῆς τελεολογίας στηριζομένης ὑποχρεώσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ νὰ ἐκτελῇ τὰ θελήματα τοῦ Θεοῦ παρατηροῦμεν ὅτι, ἐνῶ ὁ συγγραφεὺς ἐν ἀρχῇ λεληθότως ἀπέδωκεν εἰς τὸν Θεὸν ἠθικὰς ιδιότητας, τῶν ὁποίων ἡ ἀξία βεβαίως εἶναι εἰς αὐτὸν ἀλλαχόθεν γνωστὴ, ἐνταῦθα ἐπιλήσμων γενόμενος τῆς οἰκείας, ἔστω καὶ πρωθυστερώς εἰσαγομένης, ἠθικῆς γνώσεως συμπεραίνει τὸ κῦρος τῶν καθηκόντων ἡμῶν ἐκ τούτου, ὅτι εἶναι ἀπλῶς θελήματα τοῦ Θεοῦ. Ἀμφιβάλλων δὲ πρὸς τούτοις καὶ ὁ ἴδιος «εἰς ὅσα τῶ λέγει ἡ συνείδησις του καθ' ἑκάστην ἡμέραν» τρέπεται κατ' ἀρχὰς μὲν μετὰ τινος συστολῆς, εἶτα δὲ μετὰ παρρησίας τὴν τετριμμένην ὁδὸν τῆς καταδείξεως τῆς ὠφελείας τῶν καθηκόντων. Ἐν τῷ Ε' ἰδίως κεφ. τῷ πραγματευομένῳ περὶ τῶν πρὸς τὸν πλησίον καθηκόντων ἐν ὅλῃ τῇ ἐκτάσει διδάσκει «τί μᾶς χρησιμεύει νὰ ἔχωμεν καθήκοντα πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους.» «Ὁ ἄνθρωπος, λέγει, ἐκ φύσεως ἀγαπᾷ τὴν εὐτυχίαν του καὶ τὴν ἀνάπαυσίν του. Τοῦτο τὸ ἐννοεῖ ἕκαστος, ὅταν ἐξετάσῃ ἑαυτόν. Ἡ εὐτυχία ὅμως αὕτη καὶ ἡ ἀνάπαυσις εἶναι δύο εἰδῶν, ἡ ἠθικὴ ἢ ὑλική. Δηλαδή ἄλλοι μὲν ἐπιθυμοῦσι ν' ἀπολαύσωσι δόξαν καὶ αὕτη μόνη εἶναι ἡ ἠθικὴ εὐτυχία των, ἄλλοι δὲ πάλιν ἐπιθυμοῦσι ν' ἀποκτήσωσι πλοῦτον καὶ οὗτος εἶναι δι' αὐτοὺς τὸ μόνον εὐτύχημα. Ὡστε καὶ οἱ πρῶτοι καὶ οἱ δεῦτεροι ἀγαπῶσι τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν ἀνάπαυσίν των, ἀδιάφορον ἂν ταῦτα προέρχονται ἀπὸ διάφορα ἀντικείμενα. Ἐκαστος λοιπὸν ἀγαπᾷ τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν ἀνάπαυσίν του. Ὑπάρχουσι δὲ δύο δρόμοι, τοὺς ὁποίους δύναται τις ν' ἀκολουθῇ καὶ νὰ εὐτυχήσῃ, δηλ. ἢ ν' ἀφαιρέσῃ τὴν εὐτυχίαν ἀπὸ ἑνα ἄλλον, ἢ ν' ἀποκτήσῃ ἰδικήν του χωρὶς νὰ βλάβῃ τὸν ἄλλον. Ὡστε καὶ κατὰ τὸν ἕνα τρόπον καὶ κατὰ τὸν ἄλλον ὁ ἄνθρωπος γίνεται εὐτυχής.» Ὁ δεῦτερος τρόπος φέρει ζημίας καὶ καταστροφάς, ἄρα προτιμητέος ὁ ἄλλος.

Τοιαῦται θεωρεῖται πᾶν ἄλλο εἶναι ἢ ἠθικαί. Δὲν κατερχόμεθα εἰς τὰς λεπτομερείας τῶν διαφόρων καθηκόντων, τὰ ὁποῖα ἐπαναλαμβάνονται εἰς ἕκαστον κεφάλαιον ὡς τόσαι ἐκδόσεις τῶν πρὸς τὸν Θεὸν καθηκόντων, οὐδὲ ἐνδιατρίβομεν εἰς τοὺς ἀνεπιτυχεῖς ὀρισμοὺς τοῦ συγγραφέως ὀρίζοντος τὴν μὲν Ἐκκλησίαν ὡς «τόπον, ὅπου συναθροίζονται οἱ πιστοὶ καὶ φανερώνουσι τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην των,» τὴν δὲ πολιτείαν ὡς συλλογὴν νόμων ἀνθρωπίνων, μὲ τοὺς ὁποίους κυβερνᾶται ἐν ἔθνος ἢ μία πόλις,» ἀνάλογα δὲ πρὸς ταῦτα ὀρίζοντος καὶ τὰ πρὸς αὐτὴν καθήκοντα,

οὐδὲ ἀναγράφομεν ὑποπτά τινα καθήκοντα καὶ τὰς πολλὰς ἀνακρίβειας καὶ πλάνας τοῦ συγγραφέως· διότι ἐκ τῶν μικρῶν δειγμάτων, τὰ ὅποια παρεθέσαμεν, κατεδείχθη, νομίζομεν, ὅτι, (καὶ ἄς ἐπιτρέψῃ ὁ συγγραφεὺς νὰ μεταχειρισθῶμεν μίαν παραβολὴν αὐτοῦ), τὸ προκείμενον θέμα δὲν εἶναι διὰ τοὺς ὀδόντας αὐτοῦ, ἀλλ' εἶναι ὡς τὰ ἀμύγδαλα εἰς τοὺς ὀδόντας τῶν νηπίων.

Ἡ Β' πραγματεία, ἣτις ἐπιγράφεται «Παιδικὸν ἐγκόλπιον,» φέρει δὲ τὸ ῥητὸν «Ἡ καλὴ λαβέτω» δὲν ἀπειλεῖ μὲν νὰ γείνη εἰς τὴν ἀνθρωπότητα πρόξενος τοσοῦτων κακῶν, ὅσα προέκυψαν ἐκ τοῦ κατηραμένου ἐκείνου μήλου τῆς Ἐριδος, διότι κατὰ τὸ πλεῖστον οἰκοδομεῖται ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης, ἀπειλεῖ ὅμως νὰ γεννήσῃ ἔριν μεταξὺ Θεολογίας καὶ Φιλοσοφίας ἐκατέρωθεν ἀξιούσης νὰ οἰκειοποιηθῇ αὐτήν· διότι ἐνῶ ἀπὸ τῆς § 4 μέχρι τῆς § 11 «Ἡ ὑπαρξίς τοῦ Θεοῦ ἔχοντος εἰς τὸν ὑψιστον βαθμὸν τὰς τελειότητας ἐκείνας, ἄς ἀποδίδει εἰς αὐτὸν ἡ ἀγιωτάτη ἡμῶν Ἐκκλησία, εἶναι ἡ ἠθικὴ ἀρχή, ἐφ' ἧς στηρίζεται ἡ παιδαγωγικὴ, (ὁ συγγραφεὺς ὀνομάζει τὴν πραγματείαν αὐτοῦ παιδαγωγικὴν), ἐνῶ ἡ παιδαγωγικὴ ὀφείλει νὰ ἔχῃ ὡς βάσιν τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ,» πρὸς τοῦτον δὲ τὸν σκοπὸν ἐπάγονται τρεῖς ψαυσταὶ ἀποδείξεις τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, τῶν ὁποίων τὴν βαρύτητα δὲν ἐξετάζομεν ἐνταῦθα ὡς ξένων πρὸς τὸν σκοπὸν, ἀπὸ τῆς § 12 καὶ ἐξῆς ἐγκαταλιμπάνεται ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ καὶ παραλαμβάνονται ἀπλῶς τὰ καθήκοντα ἐκ τοῦ Δεκαλόγου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, γράψαντος ταῦτα τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν παρούσαν καὶ τὴν μέλλουσαν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου.» Ἐν τῇ ἔριδι ταύτῃ κλίνομεν νὰ δικαιώσωμεν μᾶλλον τὴν θεολογίαν ἀναγνωρίζουσαν ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ μικρὸν μέρος τῆς κατηχήσεως, ἂν καὶ ἡ φιλοσοφικὴ δῆθεν προθεμελίωσις ἐν ἀρχῇ τῆς πραγματείας διακρίνει αὐτὴν τῆς κατηχήσεως, αἱ δὲ «τερπναὶ ἐπαγωγικαὶ διηγήσεις,» αἱ ὅποια παρενείρονται ἵνα ἀποδειχθῇ π. χ. ὅτι ὁ προσευχόμενος μετὰ καθαρᾶς καὶ συντετριμμένης καρδίας ἀπολαμβάνει παρὰ τοῦ Θεοῦ πᾶν ὅ,τι συμφέρει, ὅτι ὁ Θεὸς ἀνταμείβει τοὺς καλοὺς υἱοὺς, ὅτι τιμῶνται καὶ εὐτυχοῦσιν ἐν τε τῇ παρούσῃ ζωῇ καὶ τῇ μελλούσῃ οἱ τοὺς γονεῖς αὐτῶν ἀγαπῶντες, ὅτι ἐν γένει ὁ φυλάττων τὰ ὑπὸ τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων νόμων διαγεγραμμένα καθήκοντα μεγάλα κερδαίνει, ἀπάγουσι τὸν συγγραφέα καὶ τῆς κατηχήσεως καὶ τῆς φιλοσοφίας. Καὶ αὕτη μὲν ἡ τρίχρους σημαία τοῦ συγγραφέως θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ στηθῇ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς Ἠθικῆς, εἰάν τὰ χρώματα αὐτῆς ἦσαν καθαρὰ καὶ ἐτάσσοντο ἐν καταλλήλῳ τάξει. Δυστυχῶς ὅμως οὔτε τὸ πρῶτον συμβαίνει, οὔτε τὸ δεύτερον. Τὸ φιλοσοφικὸν μέρος εἰσάγεται μό-

νον πρὸς δικαιολόγησιν τῶν πρὸς τὸν Θεὸν καθηκόντων. Ἄλλα πῶς δικαιολογοῦνται ταῦτα; «Ἀφοῦ πεισθῶμεν, λέγει ὁ συγγραφεὺς, ὅτι ὑπάρχει Θεὸς, ἔπεται κατ' ἀνάγκην ὅτι ἔχομεν καθήκοντα πρὸς αὐτόν.» Κατὰ τίνα ἀνάγκην ἔπεται τοῦτο, ἡμεῖς δὲν βλέπομεν. Τὸ κατηχητικὸν μέρος ἔχει μὲν ὀρθῶς, ἀλλὰ δὲν ζητεῖται ἐνταῦθα κατήχησις. Ἡ τάσις δὲ τοῦ συγγραφέως τοῦ ν' ἀποδείξῃ τὴν χρησιμότητα τῶν καθηκόντων μαρτυρεῖ ὅτι ὁ συγγραφεὺς γινώσκει μόνον τὴν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου, οὐχὶ δὲ κρίσιν, ἠθικὴν ἐκτίμησιν ταύτης τῆς βουλήσεως. Καὶ αἱ πολλαὶ δὲ ἀνακρίβειαι καὶ ἀοριστίαι τῆς ἐκφράσεως, ὡς π. χ. ὅτι Ἐκκλησία ὀνομάζεται ἡ συνάθροισις τῶν πιστῶν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Κυρίου, ὅτι ἡ ἀληθὴς φιλία εἶναι ἔνωσις δύο ψυχῶν εἰς ἓν σῶμα, ὅτι εὐγνωμοσύνη ὀνομάζεται ἡ ἐνδειξις ἡμῶν πρὸς τοὺς εὐεργετήσαντας ἡμᾶς, ὁ ἐν § § 15 καὶ 52 χαρακτηρισμὸς τῶν πρὸς τὴν πατρίδα καθηκόντων ὡς ἀφορώντων εἰς τὴν γῆν, ἡ ἐν § 83 σύγχυσις τῆς ἀγάπης καὶ τῆς δικαιοσύνης, τὰ ἐν σημ. τῆς § 50 καὶ ἐν § 238 καθήκοντα τοῦ μαθητοῦ εἰλημμένα ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς τάξεως παιδαγωγείου, ὁ ἐπιπόλαιος τέλος παραινετικὸς τρόπος ὁ συνοδῶν τὴν ἐκθεσιν τῶν καθηκόντων πείθουσιν ἡμᾶς ὅτι, ὅπως ὁ συγγραφεὺς τῆς πρώτης πραγματείας δὲν ἔχει ἀκόμη ὀδόντας διὰ τοιαῦτα ἀμύγδαλα, οὕτω ὁ τῆς δευτέρας δὲν ἔχει πλέον ὀδόντας διὰ τοιαῦτα.

Μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς πραγματείας, ἣτις φέρει ἐπιγεγραμμένον τὸ ῥητὸν «Ὁμολογουμένως τῆ φύσει ζῆν.»

Μετὰ δωδεκασέλιδον προοίμιον πραγματευόμενον περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, δηλ. μετὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς συνειδήσεως ὅτι εἶναι «ἡ νοητὴ ἐκείνη ὄψις τῆς ψυχῆς, δι' ἧς τὸ πνεῦμα ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῆς ὕλης καὶ ἡ ὁποία μεταφορικῶς ὄμμα τῆς ψυχῆς ὀνομάζεται,» μετὰ τὴν ἐν σελ. 4 περὶ ἐμφύτων γνώσεων διδασκαλίαν, μετὰ τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι «ἡ συνείδησις μαρτυρεῖ ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑπάρχει μέσα εἰς ἡμᾶς καὶ τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν ψυχὴν, ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἀναγγελίας τοῦ ἐν τῇ συνειδήσει διαμένει πάντοτε τὸ αὐτὸ χωρὶς νὰ μεταβάλληται, ὅτι καὶ ἐνέργειαι τοῦ ἀποκλειστικῶν αἰτίων ἔχουσιν αὐτὸ τοῦτο καὶ εἶναι ὅλως ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ ἀπὸ τὸν ἐκτὸς τοῦ σώματος κόσμον,» μετὰ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐξαγομένην ἐκ τούτου, ὅτι ἡ ἀρετὴ δὲν ἀνταμείβεται ἐπαξίως ἐνταῦθα καὶ ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις εἶναι τοιαύτη, ὥστε ὁ ἀνθρώπος εἰς τὴν ὑψίστην ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εὐδαιμονίαν δὲν μένει εὐχαριστημένος, ἀλλὰ ἐπιζητεῖ ἄλλην πολὺ ἀνωτέρην, μεταβαίνει ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ Β' Κεφ. εἰς τὸ περὶ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ζήτημα, δηλ. εἰς τὸ ζήτημα περὶ τοῦ «πῶς πρέπει νὰ διάγω-

μεν ἐν τῷ παρόντι σταδίῳ ἡμῶν ὅπως καταστῶμεν ἄξιοι τοῦ τε παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος ἡμῶν βίου.» Ἐσωτερικὴ τις ἀνάγκη, λέγει, μάς βιάζει νὰ γινώμεθα ὅσον τὸ δυνατὸν τελειότεροι. Τὸ περὶ τελειότητος ὁμῶς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ παρόντι βίῳ δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ὀρισθῇ, διότι τὴν τελειότητα ἐν τῷ βίῳ, ἐξ ἧς πηγάζει ἢ ἐν τῷ νῦν εὐδαιμονία καὶ ἢ μέλουσα μακαριότης ἄλλοι ἄλλως ἐδογματίσαν.» Ὁ συγγραφεὺς ἐν σελ. 14 ἀκολουθεῖ ἀυθαιρέτως τὸ «ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν.» Θεωρῶν δὲ ὑπὸ πάντων ὁμολογούμενον ὅτι ἡ ζωικὴ φύσις ἔχει πρὸς τὴν λογικὴν ὡς ὑπηρέτης πρὸς δεσπότην, χωρὶς νὰ εἴπῃ ἂν ἔχει ἢ ὀφείλει νὰ ἔχη καὶ διὰ τί, «καί τοι, λέγει, ἡ ἐσωτερικὴ ἡμῶν ἐκείνη ὄθησις ὑπαγορεύει τὴν ἐλευθερίαν ἐν πᾶσι ὡς τὸ κύριον συστατικὸν τῆς εὐδαιμονίας ἡμῶν, ἵνα κατορθωθῇ ἢ τελειοποιηθῇ ἡμῶν ἀνάγκη νὰ ζῶμεν ἐν κοινωνίᾳ. Ὁ καθαρὸς λόγος, ἔστις εἶναι αὐτὴ ἡ ψυχὴ ἐν τῇ καθαρότητι αὐτῆς, λέγει ὅτι ἄνευ κοινωνίας θὰ ἠθετοῦμεν τὸν προορισμὸν μας, δηλ. θὰ παρητούμεθα τοῦ νὰ ἡμεθα λογικὰ ὄντα. Ὡστε πρέπει νὰ ἔχωμεν τὰς κοινωνικὰς ὑποχρεώσεις. Αὗται, αἵτινες ἐν γένει ὀνομάζονται καθήκοντα, ὅχι μόνον δὲν παρακωλύουσι τὴν ἀνθρωπότητα βαδίζουσαν πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν καὶ μακαριότητα, ἀλλὰ τὸναντίον εἶναι τῶν ὧν οὐκ ἄνευ, εἶναι εἰς τὸν ἀνθρώπον ὅ,τι ἡ θάλασσα εἰς τοὺς ἰχθῦς. Ὁ λογικὸς ἀνθρώπος ἄνευ καθηκόντων δὲν δύναται νὰ τηρήσῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φύσιν καὶ νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν προορισμὸν του.» Κατὰ τὸν συγγραφέα λοιπὸν τὸ «ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν» σημαίνει ἐπιτελεῖν τὸ καθῆκον. Ἀλλὰ τί εἶναι καθῆκον; «Καθῆκον σημαίνει ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἔρχεται εἰς τινά, καὶ ἐξυπακούεται τὸ, ὡς χρέος. Ἰσοδυναμεῖ δὲ μὲ τὸ κοινῶς λεγόμενον, τὸ νὰ κάμῃ τις τὸ χρέος του. Ὡστε ἐπιτέλει τὸ καθῆκον εἶναι ἴσον μὲ τὸ, κάμνε τὸ χρέος σου.»

Ἐκ τῶν ἐκτεθέντων γίνεται δῆλον ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται θεμελιώσεις τῆς ἠθικῆς ἐπὶ τῆς ψυχολογίας. Ἐκ ψυχολογικῶν ἐρευνῶν ἐξάγει ὁ συγγραφεὺς ποῖαι προσπάθειαι τοῦ ἀνθρώπου ἔχουσιν ἀξίαν. Εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι αἱ ἀρχαὶ τῆς ἠθικῆς δίδουσιν ἀφορμὴν εἰς ψυχολογικὰ ζητήματα, διότι ἡ ἠθικὴ στηρίζεται ἐπὶ τῶν κρίσεων τῆς ἀπολύτου ἐκτιμῆσεως, αὗται δὲ εἶναι συμβεβηκότα τῆς ἡμετέρας ψυχῆς, τῶν ὁποίων ἢ ἐξήγησις ἀνέκει εἰς τὴν Ψυχολογίαν ἄλλο ζήτημα ὁμῶς εἶναι, ἂν εἶναι ἀνάγκη ἐν τῇ θεμελιώσει τῆς ἠθικῆς ν' ἀνατρέχωμεν εἰς τὴν Ψυχολογίαν, ἢ δυνάμεθα νὰ εὐρωμεν ἀρχὰς ἀμέσως σαφεῖς καὶ ἐναργεῖς ἀσχέτως πρὸς τὴν Ψυχολογίαν. Τὸ ζήτημα τοῦτο ἐλύθη ἤδη πρὸ χιλιετηρίδων ὑπὸ τῶν Λογικευομένων, τῶν Μουσικῶν καὶ τῶν Γεωμετρῶν. Καὶ αἱ ἐποπτεῖαι τοῦ τοπικοῦ, τὸ ὁποῖον ἐξετάζει ἢ γεωμετρία, εἶναι προϊόντα τῆς ψυχῆς. Ἡ

γεωμετρία ὅμως ἐχομένη ἐκείνου, τὸ ὅποῖον εἶναι σαφές καὶ ἐναργές ἐν τῇ ἐποπτεία, τὸ ὅποῖον λοιπὸν πᾶς ἄνθρωπος εἶναι ἠναγκασμένος νὰ παριστᾷ οὕτω καὶ ὄχι ἄλλως, ἀδιαφοροῦσα δὲ περὶ τοῦ πῶς ἐγεννήθησαν ἐκεῖναι αἱ τοπικαὶ ἐποπτεῖαι, ἐποικοδομεῖ ἀμέριμνος ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἔδαφους, τὸ ὅποῖον εὔρε, καὶ ἀφήνει εἰς τὴν ψυχολογίαν ν' ἀποφανθῇ περὶ τοῦ πῶς γεννῶνται ἐκεῖναι αἱ ἐποπτεῖαι καὶ ποῦ στηρίζεται τὸ ἔδαφος ἐκεῖνο. Ἡ αὐτὴ σχέσις τῆς Ἠθικῆς πρὸς τὴν Ψυχολογίαν εἶναι ἀπείρως ἀνγκαιότερα ἢ διὰ τὴν Γεωμετρίαν. Περὶ τῆς Ψυχολογίας ὑπάρχει ἕρις καὶ θὰ ὑπάρχη ἐπὶ πολὺ. Πρέπει λοιπὸν ν' ἀμφιβάλλωμεν περὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ δικαίου καὶ ἀδίκου, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, μέχρις οὗ ἡ Ψυχολογία διδάξῃ τὸ δυνατόν τοιούτων διακρίσεων καὶ καταδείξῃ τὴν γένεσιν τῶν θυμικῶν καταστάσεων, αἵτινες συμβαίνουσιν ἐν ἡμῖν, ὅταν ἐκτιμῶμεν τὸ ἀγαθόν; Ἀλλὰ καὶ ἐὰν πράξῃ τοῦτο ἡ Ψυχολογία, οὐδὲν κερδαίνομεν διὰ τούτου, εἰμὴ μόνον θεωρίαν, ἥτις θὰ ἦναι ἀκατανόητος εἰς τὸν μὴ γινώσκοντα ἐκ τῶν προτέρων τὸ περὶ οὗ ἡ θεωρία, δηλ. αὐτὰς τὰς ἠθικὰς κρίσεις, τῶν ὁποίων τὸ κῦρος ἀνάγκη νὰ προϋποθέτῃ ἡ θεωρία. Καὶ διὰ τὴν Ἠθικὴν ὑπάρχει τῷ ὄντι στερεὸν ἔδαφος ἀνεξάρτητον τῆς ψυχολογίας, αἱ ἀπόλυτοι ἠθικαὶ κρίσεις. Ἔργον τῆς Ἠθικῆς εἶναι νὰ παραστήσῃ τὸ εἰς τὴν ἠθικὴν κρίσιν ὑποκείμενον σαφῶς, ὠρισμένως καὶ τελείως, ἐλεύθερον παντὸς ξένου στοιχείου. Αἱ κρίσεις τῆς ἀπολύτου ἐκτιμῆσεως θὰ ἐμφανισθῶσι τότε, ὅπως τὰ ἀξιώματα τῆς Γεωμετρίας καὶ τῆς Λογικῆς, μετὰ ἐναργείας ἱκανῆς ὥστε νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀσφαλὲς θεμέλιον τῆς Ἠθικῆς, καὶ ἐὰν δὲν γινώσκῃ τις διὰ τίνων ψυχικῶν γεγονότων παρήχθησαν. Τὸ κῦρος ἐκείνων τῶν κρίσεων εἶναι ἀνεξάρτητον τοῦ τρόπου τῆς γενέσεως αὐτῶν, ὅπως τὸ κῦρος τῶν κρίσεων τῆς ἀπολύτου ἐκτιμῆσεως σχέσεως φθόγγων ἐν τῇ μουσικῇ εἶναι ἀνεξάρτητον πάσης φυσικῆς καὶ ψυχολογικῆς θεωρίας.

Ἐκτὸς τούτου αἱ φράσεις «φύσις καὶ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου» εἶναι κεναὶ καὶ ἀσήμαντοι ἔννοιαι ἄχρηστοι ὅλως, ἡ δὲ θεμελίωσις τῶν νόμων τῶν κανονιστικῶν τῆς ἡμετέρας βουλήσεως ἐπὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην ἔχει ἀξίαν καὶ σημασίαν, προκειμένου περὶ θεμελιώσεως τοῦ καθήκοντος. Ἐὰν ἐκεῖνοι οἱ κανονιστικοὶ νόμοι ἦναι τοιοῦτοι, οἵτινες παρουσιάζουσιν ἀληθῆ πρότυπα διὰ τὴν βούλησιν, τότε αὐτοὶ εἶναι τὸ ἀπόλυτον ἐν τῇ ἠθικῇ, πᾶσα δὲ ἀπόπειρα θεμελιώσεως αὐτῶν εἶναι ἀνόητος. Ἐὰν δὲ ἦναι μόνον νόμοι δρίζοντες καὶ κινουντες τὴν ἡμετέραν βούλησιν, τότε, καὶ ἐὰν στηρίζωνται ἐπὶ τῆς ἡμετέρας φύσεως, οὐδεμίαν ἔχουσιν ὡς τοιοῦτοι ἠθικὴν ἀξίαν, διότι καὶ τὸ μὴ ἠθικόν, καὶ